

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Paths towards philosophy : Søren Kierkegaard's place in Martin Heidegger's first Freiburg period lecture courses (1919-1923)
Kustassoo, K.

Citation

Kustassoo, K. (2018, June 20). *Paths towards philosophy : Søren Kierkegaard's place in Martin Heidegger's first Freiburg period lecture courses (1919-1923)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/63087>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/63087>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/63087>

Author: Kustassoo, K.

Title: Paths towards philosophy : Søren Kierkegaard's place in Martin Heidegger's first Freiburg period lecture courses (1919-1923)

Issue Date: 2018-06-20

Samenvatting

Dit proefschrift onderzoekt de plaats van Søren Kierkegaard in de colleges van Martin Heidegger gedurende zijn eerste periode in Freiburg (1919-1923). De hoofdvraag is: waarnaar is Heidegger op zoek in deze eerste periode in Freiburg, waar zijn vroege denkontwikkeling plaatsvond, en waar wendt hij zich tot Kierkegaard?

Het was mijn doel om door het verduidelijken van de plaats van Søren Kierkegaard in Martin Heideggers colleges tijdens deze eerste Freiburger jaren een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar Heideggers vroege ontwikkeling, en bovendien meer licht te werpen op de relatie tussen deze twee denkers. Het onderzoek is vernieuwend in twee opzichten: ten eerste is deze periode van Heideggers denken die nog steeds grotendeels onontgonnen terrein en wordt zij tegelijk gezien als een veelbelovend onderzoeksgebied. In de tweede plaats bestaat er nog geen studie over de betekenis van Kierkegaard voor Heideggers denken in de tijd dat de laatste zijn eerste colleges gaf als *Privatdozent* aan de Universiteit van Freiburg. Deze studie probeert dit tekort aan te vullen. Maar dit is niet het enige resultaat, want uit het onderzoek komt naar voren dat de zoektocht naar de plaats van Kierkegaard in Heideggers vroege ontwikkeling ook openingen biedt om meer algemene kwesties rondom het onderzoek naar hun relatie in een breder perspectief aan de orde te stellen.

De relatie tussen Heidegger en Kierkegaard heeft al tientallen jaren de aandacht van onderzoekers getrokken en de bestudering ervan heeft inmiddels vele vormen aangenomen. Maar desondanks is de precieze aard van hun relatie nog steeds in het duister gehuld, en wordt zij vaak als ‘obsuur’ bestempeld. Een van de belangrijkste oorzaken van deze duisterheid is de manier waarop Heidegger over Kierkegaard spreekt en schrijft. Verwijzingen van Heidegger naar Kierkegaard kunnen vaak op veel verschillende manieren geïdentificeerd worden, en soms is het zelfs een kwestie van gissen naar de bedoeling van de verwijzing. Bovendien menen de meeste wetenschappers in dit onderzoeksveld dat Kierkegaard vaak aanwezig is in Heideggers geschriften zonder dat de laatste dit expliciet erkent. Vandaar dat zij spreken van het *zwijgen* van Heidegger over Kierkegaard, en vandaar ook dat zij naar Kierkegaards invloed zoeken buiten de expliciete verwijzingen om, op het niveau van wat ik de ‘motieven en structuren’ noem. Maar al met al heeft de ambiguë manier waarop Kierkegaard aanwezig is in zijn werken geleid tot een situatie waarin Kierkegaards betekenis voor Heidegger regelmatig wordt betwist. Dit leidt tot de

merkwaardige tweespalt dat Kierkegaard aan de ene kant wordt beschouwd als een belangrijke bron voor Heidegger, terwijl aan de andere kant de rol van Kierkegaard vaak helemaal genegeerd wordt. En ook wanneer Kierkegaard als een bron beschouwd wordt, dan verschillen de meningen over de vraag hoe groot zijn invloed nu werkelijk is geweest. Bovendien wordt de bijdrage van Kierkegaard aan Heideggers filosofie vaak beperkt tot de ontwikkeling van bepaalde begrippen, zoals ‘angst’, ‘existentie’ of de notie van het ‘*Augenblick*’. Maar de vraag kan gesteld worden of dit alles is. Is Kierkegaard voor Heidegger niet meer dan een religieuze schrijver die een paar interessante ideeën heeft? Wat is precies de plaats van Kierkegaard in de werken van Heidegger?

Gezien de manier waarop Kierkegaard wordt aangetroffen in de werken van Heidegger (het feit dat hij hem slechts een enkele keer met name noemt, meestal zonder verdere uitleg) en ook vanwege andere problemen rondom het onderzoek naar deze twee denkers (zoals de invloed van gedeelde bronnen en de mogelijke invloed van latere denkers op de interpretaties), is voor een specifieke benadering gekozen in dit onderzoek. Mijn analyse van Kierkegaards plaats in Heideggers vroege colleges begint daarom met een grondig onderzoek naar deze colleges vanuit Heideggers eigen probleemsituatie. Verder is gezocht naar Kierkegaards aanwezigheid in iedere collegeserie door Heideggers expliciete verwijzingen naar Kierkegaard op te sporen. Deze verwijzingen heb ik vervolgens gebruikt om Kierkegaards rol ook op het niveau van motieven en structuren te onderzoeken.

Als we ons uitgangspunt nemen in Heideggers eigen probleemsituatie, dan worden we geconfronteerd met de vraag: ‘wat is filosofie?’, een vraag die Heidegger expliciet aan de orde stelt in verschillende collegeseries tijdens zijn eerste periode in Freiburg. Hij is op weg om het eigen karakter en de taak van filosofie opnieuw te doordenken. In zijn concrete werk op dit gebied lijkt hij te bevestigen wat Deleuze en Guattari (1994) aanwijzen als de kern van de filosofische activiteit: het zou gaan om een activiteit van begripsvorming. Door het problematiseren van ons begrip van filosofie op basis van goed beargumenteerde overwegingen, lijkt Heidegger bovendien filosofie te bedrijven op de manier van Thomas Nagel (1987). En toch komt er in het opnieuw doordenken van wat filosofie is bij Heidegger een heel ander idee van de filosofie naar voren. Voor Heidegger gaat het in de filosofie niet filosofie over de activiteit van begripsvorming, en het is hem evenmin te doen om het uitwisselen van argumenten over bepaalde grensproblemen, hoewel deze beide elementen deel uitmaken van zijn concrete werk. Eerder richt de filosofie zich volgens Heidegger op de oorsprong en de voorwaarden van het begrijpen zelf, en daarom moet zij

ontstaan uit de manier waarop we erin slagen iets concreet te begrijpen. Daarmee richt hij zich op de bron van de filosofische problemen zelf, en met name op de vraag hoe deze problemen aan de orde gesteld en benaderd moeten worden. Voor Heidegger wordt dit de centrale kwestie wanneer hij telkens weer de vraag naar de filosofie aan de orde stelt.

De antwoorden op deze expliciet gestelde vragen leiden tot de centrale stellingen van deze dissertatie. Gesteld wordt dat Heidegger de filosofie in twee richtingen opnieuw doordenkt en dat hij daarbij twee verschillende beschrijvingen van filosofie geeft. Of, zoals ik het graag verwoord: Heidegger ontvouwt zijn centrale probleem hier in twee richtingen, en hij begeeft zich zodoende op een weg die twee mogelijke richtingen wijst. Hiermee wordt niet gezegd dat de filosofie zich Heidegger met meerdere gebieden moet bezighouden, maar dat er voor hem twee verschillende manieren zijn om toegang te krijgen tot datgene waar de filosofie zich op moet richten. Enerzijds is de filosofie (zoals die gerealiseerd wordt) de activiteit van het *filosoferen*, dat zich een toegang verschaft tot de concrete leefsituatie. Anderzijds is de filosofie erop gericht een adequate methode te ontwikkelen om toegang te krijgen tot haar onderwerp: filosofie is dan een manier van onderzoeken. Ik toon in deze dissertatie aan dat Heidegger zijn filosofie tegelijkertijd in deze beide richtingen ontwikkelt in de eerste Freiburger periode, en precies dat is van doorslaggevend belang om de plaats van Kierkegaard op zijn weg te kunnen verklaren. Want, zoals in verschillende hoofdstukken van deze dissertatie wordt gesteld en aangetoond: Kierkegaard blijkt van invloed te zijn in één van de beide genoemde richtingen, namelijk wanneer Heidegger mogelijkheid onderzoekt voor de filosofie om toegang te krijgen tot de concrete leefsituatie, of, zoals ik het ook noem, de toegang in en door het factische leven.

Op basis van dit inzicht, dat Heidegger zijn filosofie in twee richtingen leidt en dat Kierkegaard in een van deze richtingen naar voren treedt, is het bovendien mogelijk een verklaring te geven voor zowel de verschillende meningen over de invloed van Kierkegaard op Heideggers filosofie als voor de mate waarin deze invloed zich doet gelden. Ten eerste wordt betoogd dat het zicht op de rol van Kierkegaard in Heideggers filosofie afhangt van het standpunt dat men inneemt met betrekking tot Heideggers filosofie. Om dit aan te tonen, worden twee dominante benaderingen van de kwestie van Heideggers methode naar voren gehaald en wordt gesteld dat deze benaderingen verschillen in wat zij zien als het brandpunt van Heideggers filosofie. Verder betoog ik dat elke van deze twee benaderingen tot zijn filosofie (de gegeven voorbeelden zijn Theodore Kisiel en Søren Overgaard) de

nadruk legt op hetzij de ene hetzij de andere kant van wat Heidegger naar voren brengt. Op deze manier wordt duidelijk dat Heidegger zelf twee heel verschillende beschrijvingen van zijn filosofie mogelijk maakt. Het feit dat Heideggers filosofie op twee onderscheiden manieren benaderd wordt (al naargelang het aspect van zijn filosofiebeschouwing dat de voorrang krijgt), gecombineerd met het gegeven dat Kierkegaard met name in één van deze aspecten naar voren treedt, maakt het mogelijk om de verschillende meningen over de rol van Kierkegaard in Heideggers filosofie te verklaren. Aan de ene kant wordt Kierkegaard beschouwd als een belangrijke bron voor Heidegger, aan de andere kant wordt deze rol min of meer genegeerd. Voor zover Heidegger ruimte laat voor deze beide benaderingen, kan men dus inzien hoe Heidegger in zijn eigen werkwijze de oorzaak gezocht moet worden voor het bestaan van de twee tegenovergestelde duidingen van Kierkegaards belang voor zijn denken .

Een analyse van Heideggers verwijzingen naar Kierkegaard laat duidelijk zien dat de laatste een sterke invloed uitoefende op Heideggers filosofie. Heidegger wendt zich tot Kierkegaard binnen een bepaald vraaggebied, ongeacht waar zijn lezingen over gaan. Ook wordt aangetoond dat Kierkegaard in alle verschillende collegeseries een plaats heeft, ook al doordenkt Heidegger de weg die hij aflegt tijdens de eerste Freiburger periode telkens opnieuw. Zo leidt de analyse van de plaats van Kierkegaard in de collegeseries uit deze periode tot de stelling dat Kierkegaard voor Heidegger niet zomaar een metgezel is van wie hij slechts een aantal begrippen en thema's leent, maar dat zijn geschriften eerder dienen als een centrale inspiratiebron voor filosofie zoals deze geactualiseerd wordt. Kierkegaard komt te voorschijn zodra Heidegger voor de moeilijke taak staat om rekenschap te geven van de filosofie in een concrete leefsituatie.

Deze dissertatie is verdeeld in acht hoofdstukken. Hoofdstuk 1 behandelt kwesties die spelen bij het kijken naar Heideggers eerste periode in Freiburg en naar zijn relatie tot Kierkegaard. Er wordt uitgelegd wat bedoeld wordt met Heideggers eerste periode in Freiburg; gewezen op de beschikbaarheid van Kierkegaards werken voor Heidegger en op specifieke bronnen die in deze dissertatie gebruikt worden; gethematiseerd in welke mate Kierkegaard aanwezig is in Heideggers verschillende geschriften; en geschetst hoe de relatie tussen Kierkegaard en Heidegger geduid is in de secundaire literatuur. Het voornaamste doel hier is om zicht te geven op de problemen die zich voordoen bij het onderzoeken van de relatie tussen deze twee denkers en op de specifieke benadering die ik

gekozen heb voor het bepalen van de plaats van Kierkegaard in Heideggers colleges tijdens zijn eerste periode in Freiburg.

De volgende zes hoofdstukken zijn gewijd aan Heideggers collegeseries in chronologische volgorde. De splitsing van deze hoofdstukken in twee delen is gebaseerd op de manier waarop Heidegger zijn problematiek ontvouwt in specifieke colleges en de aanwezigheid van Kierkegaard daarin. Met het aanbrengen van een indeling in twee delen probeer ik duidelijker zicht te geven op Heideggers problematiek en de ontwikkeling ervan, en op Kierkegaards positie in zijn colleges.

In het eerste deel richt ik mij op Heideggers colleges vanaf 1919 tot het wintersemester van 1920-21. In dit deel stel ik vast dat Heidegger het bevragen van de filosofie in twee richtingen opneemt en verduidelijk ik de manier waarop hij dit doet. Beginnend bij Heideggers colleges over *Die Idee der Philosophie und das Weltanschauungsproblem* (KNS 1919, in GA 56/57), laat ik eerst zien dat Heidegger zijn zoektocht naar de filosofie in twee richtingen ontwikkelt: hij verwoordt de taak van correcte filosofie door twee verschillende toegangswijzen aan voor te stellen. Verder wordt gesteld dat Heidegger hiermee de weg opent naar twee dominante manieren om zijn filosofie te interpreteren. In de volgende twee hoofdstukken betoog ik dat Heidegger deze beide richtingen na elkaar oppakt in zijn volgende lezingencyclusen. Eerst laat hoofdstuk drie zien dat hij in de lezingencyclus *Grundprobleme der Phänomenologie* (WS 1919/20, GA 58) kijkt naar de mogelijkheid van filosofie in de concrete leefsituatie. Adequate filosofie is volgens deze colleges intensiverende concentratie op de wereld van het zelf. In deze collegeserie noemt Heidegger Kierkegaard voor het eerst, als de denker die deze adequate toegangswijze gestalte weet te geven. Daarna betoogt hoofdstuk vier, voornamelijk op basis van de collegeseries *Phänomenologie der Anschauung und des Ausdrucks: Theorie der philosophischen Begriffsbildung* (SS 1920, GA 59) en het begin van *Einleitung in die Phänomenologie der Religion* (WS 1920-21, in GA 60), dat Heidegger zich vervolgens richt op filosofie als onderzoek door zich te concentreren op de vraag van de methodologie. Hier laat ik zien dat dat Heidegger het filosofische onderzoek beschrijft door middel van drie methodologische momenten (fenomenologische destructie, fenomenologische explicatie en formele indicatie). Na het schetsen van deze drie methodologische momenten, gaat de aandacht weer terug naar de twee voornaamste manieren om Heideggers filosofie te duiden en wordt getoond waar het verschil tussen beide ligt. De interpretaties verschillen daarin, dat ze voorrang geven aan verschillende zinrichtingen (*Sinnrichtungen*) in het

uitleggen van een fenomeen waar Heidegger op gewezen heeft: relatiezin (Bezugssinn) en actualisatiezin (Volzugssinn). Mijn belangrijkste argument is nu dat Heidegger zelf zijn filosofie tegelijkertijd in deze beide richtingen ontwikkelt en zo zelf de basis legt voor twee verschillende benaderingen van zijn filosofie waarin één van beide richtingen de voorrang krijgt. Dat dit het geval is, wordt bevestigd in het tweede deel van deze dissertatie, waarin de aanwezigheid van Kierkegaard meer prominent wordt.

Het tweede deel analyseert Heideggers drie collegeseries van 1921 tot 1923: over Augustinus (GA 60), over Aristoteles (GA 61) en over de hermeneutiek van de facticiteit (GA 63). In al deze colleges doordent Heidegger de filosofie opnieuw, waarbij hij telkens twee toegangswijzen onderzoekt, die beide steeds verder ontwikkeld worden. Door nauwkeurig te kijken naar de plaats van Kierkegaard in elk van de drie collegeseries, toon ik aan dat Kierkegaard belangrijk wordt voor Heidegger zodra hij rekenschap wil geven van de filosofie in de concrete leefsituatie. Verder wordt duidelijk dat Kierkegaard in iedere lezingencyclus aan de orde komt, ongeacht de vraag aan wie de lezing gewijd is of hoe de beschrijving van de filosofie door Heidegger ontwikkeld wordt.

In hoofdstuk vijf wordt betoogd dat wanneer Heidegger de *Belijdenissen* (boek X) van Augustinus uitlegt in de lezingencyclus *Augustinus und der Neuplatonismus* (SS 1921), hij tegelijkertijd steeds Kierkegaard in gedachten heeft. Duidelijk wordt dat in zijn interpretatie van Augustinus, Heidegger niet alleen Kierkegaard beschouwt binnen zijn analyse van de mogelijkheid van de juiste toegang in en door het factische leven, maar dat hij daarnaast ook zwaar op Kierkegaard leunt bij het ontwikkelen van zijn eigen beschrijving van de mogelijkheden die voor het factische leven openstaan. Om dit te laten zien, gaat dit hoofdstuk ook in op Kierkegaards *De ziekte tot de dood*. Bovendien stel ik in dit hoofdstuk een aanpassing voor van de gepubliceerde tekst van de lezingencyclus. Het is namelijk noodzakelijk om aan te geven dat een tekst die aan Heidegger zelf toegeschreven in feite een samenvatting blijkt te zijn van het tweede deel van Kierkegaards verhandeling *De ziekte tot de dood* (zie ook Appendix One).

In hoofdstuk zes gaat de aandacht uit naar Heideggers collegeserie *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles* (WS 1921–1922). Aangevoerd wordt dat Heidegger hier opnieuw het probleem van de filosofie op twee verschillende manieren aan de orde stelt: hij vraagt 1) hoe men te werk moet gaan met het filosofische onderzoek en 2) waar de mogelijkheid ligt voor de filosofie om toegang te krijgen tot de actuele leefsituatie. Deze verschillende aspecten worden gepresenteerd als onderdelen van dezelfde

vraag, maar worden apart geanalyseerd. Ik laat zien dat de analyse van het probleem van de filosofie zich in deze twee richtingen ontvouwt, en stel daarom een iets andere opmaak van de gepubliceerde tekst van de lezingencyclus voor. Bovendien geef ik een uitleg van het belang dat Kierkegaard voor Heidegger in deze opnieuw overdachte beschrijving van filosofie zoals die geactualiseerd wordt. Om de rol van Kierkegaard voor Heidegger hierin naar voren te halen, maak ik een uitweiding naar Kierkegaards *Het begrip angst*.

Het zevende hoofdstuk analyseert de laatste lezingencyclus van Heideggers eerste periode in Freiburg: *Ontologie – Hermeneutik der Faktizität* (SS 1923). Zowel Heideggers verwoording van de betekenis van de hermeneutiek als zijn beschrijving van het concrete werk van interpreteren worden gethematiseerd. Dit hoofdstuk laat zien dat Heidegger met name door Kierkegaard wordt beïnvloed als hij formuleert wat er gerealiseerd wordt door het concrete werk van interpreteren: een opnieuw overdachte beschrijving van de mogelijke toegang in en door het factische leven. In het bijzonder wordt Kierkegaards inbreng in deze lezingencyclus naar voren gehaald door te kijken naar de opmerkelijke overeenkomsten tussen Heideggers uiteenzetting en wat Kierkegaard verwoordt in een verhandeling waar Heidegger expliciet naar verwijst: *The Single Individual. [Den Enkelte]*.

Het laatste hoofdstuk van deze dissertatie (hoofdstuk acht) reflecteert op de resultaten van mijn zoektocht naar Kierkegaard in Heideggers eerste periode in Freiburg. Gevraagd wordt wat deze weg zegt over Heideggers doel: waar verwijst de vraag ‘wat is filosofie?’ uiteindelijk naar? Betoogd wordt dat deze vraag terugvoert naar het probleem van de juiste toegangswijze. Bovendien wordt gesteld dat Heideggers eigen korte thematiseringen van Kierkegaard de centrale beweringen van deze dissertatie bevestigen. Kierkegaard is een belangrijke bron van impulsen voor Heidegger wanneer hij zich ten doel stelt om een toegang te vinden tot de concrete leefsituatie. Tenslotte stel ik de vraag aan de orde welk aspect van Kierkegaards filosofie centraal staat in Heideggers belangstelling voor hem. Mijn voorstel, op basis van dit onderzoek, is dat Heidegger met name geïnteresseerd is in de meesterlijke manier waarop Kierkegaard erin slaagt de lezer zelf aan het vragen te zetten. Het erkennen van de noodzaak van vragen blijkt doorslaggevend te zijn, met name wanneer filosofie beschouwd wordt als toegangsweg tot de concrete leefsituatie die zich verzet tegen vaste bepalingen. De indringende ontmoeting met Kierkegaard maakte het voor Heidegger onmogelijk om voorbij te gaan aan dit probleem in zijn zoektocht naar de vraag wat de eigenlijke taak van filosofie is.

(Translation: Anthony Runia)

